

1963) etmekten vazgeçti (Topluluğa kabulü, Aralık 1972, dolayısıyla 1 Ocak 1973). Kısaca "Demirperde" ülkeleri Rusya'nın siyasi ve askerî tahakkümünden kurtulmanın yollarını ararken Batı Avrupa ülkeleri aralarındaki ekonomik birliği de aşarak siyasi bir bütünleşmeyi (Avrupa Topluluğu) amaçlamış ve "Avrupa Birleşik Devletleri"ne gidecek yolda planlı ve ciddi adımlar atmıştır. Böylece "mâne-vî-felsefî" anlamda Avrupa'nın oluşturacağı birlik bir rüya olmaktan çıkacakmış gibi görünmeye başladı.

Bu merhalede iki blok arasındaki zıd-diyetin, demokratik haklar ve ekonomik refah noktasındaki yoğunluğunun 1980'li yılların sonlarına doğru etkisini dramatik bir şekilde arttırması ve "Demirperde" ülkelerinin, başta Rusya olmak üzere sistemlerinin bütün zafiyetiyle sarılmaya başlamaları, birlik oluşturmaya yönelik Avrupa'nın planlarını temelinden değiştirebilecek gelişmelerin habercisi oldu. Önce Polonya'da başlayan liberalleşme talepleri ("dayanışma" eylemleri), etkilerini kısa zamanda diğerlerinde de hissettiren ekonomik kriz bütün "Doğu bloku" ülkelerindeki katı rejimi tasfiyeye mecbur kıldı. Tarihî değişme, Rusya'da "açıklık" ve "yeniden yapılanma" politikalarını ortaya atan yeni idarenin (Gorbaçov) iş başına gelmesiyle sürat kazandı (global silâhsızlanma görüşmeleri, Avrupa'da silâh indirimi, ABD ve Rusya devlet başkanlarının buluşmaları). Siyasi gelişmeler, "Hayat ideolojiden üstündür" özdeyişini doğrular bir hal aldı. Polonya dışında Macaristan, Çekoslovakya, nihayet Romanya ve Bulgaristan'da "rejimin kahramanları" yerlerini ve -Romanya örneğinde olduğu gibi- hayatlarını kaybettiler.

Doğu Almanya'dan Macaristan ve Avusturya'ya toplu kaçışların başlaması (19 Ağustos 1989) Doğu blokundaki krizi açık bir şekilde gözler önüne serdi ve iki Almanya'nın kısa bir zaman içinde tekrar birleşmesiyle sonuçlanacak gelişmelerin de başlangıcını teşkil etti. Doğu Almanya'nın pek çok yerinde, özellikle Leipzig ve Doğu Berlin'deki halk gösterileri, hükümetin ve Polit Büro'nun istifasına yol açtı (4 Şubat 1989). Nihayet Avrupa'nın bölünmüşlüğü'nün ve "soğuk savaş"ın bir simgesi olan Berlin Duvarı'nın yıkılması (9 Kasım 1989), bu gelişmenin en önemli durağı oldu. Federal Almanya Başbakanı Helmut Kohl'ün Moskova ziyareti (10 Şubat 1990) ve Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Gorbaçov ile görüşmesi netice-

sinde varılan tarihî mutabakat, Almanlar'ın tek bir devlet yapısı içinde yaşama taleplerinin kabul edilmesi sonucunu verdi. Doğu Almanya'da ilk serbest seçimler yapıldı (18 Mart 1990) ve komünist olmayan bir idare iş başına geçti. Neticede Doğu Almanya resmen Varşova Pakti'nden çıkıp (24 Eylül 1990) Federal Almanya'ya iltihak ederek tarihe karıştı (2. Alman Birliği'nin kurulması, 3 Ekim 1990).

Paris'te düzenlenen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), Avrupa'nın II. Dünya Savaşı'ndan beri içinde bulunduğu "soğuk savaş"a, cepheleşme ve bölünmüş olma haline son verdi (Kasım 1990). Arnavutluk dışında Avrupa ülkelerinden başka Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'nın dahil olduğu otuz dört ülkenin imzaladığı bu tarihî anlaşma, Avrupa'da 1985'ten sonra başlayan demokratikleşme hareketlerinin bir sonucu olarak gelecekte Avrupa'nın çok farklı bir yapılaşmaya gideceğini ortaya koymaktadır. Nato ve Varşova paktları Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı zirvesinde karşılıklı saldırmazlık ilân etmişler ve on altı Nato ülkesi ile altı Varşova ülkesi arasında, Atlantik'ten Urallar'a kadar geniş bir bölgede yer alan "klasik" silâhlarda büyük çapta indirimler yapılması karar altına alınmıştır (Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması). Bunu Varşova Pakti'nin feshedileceğinin resmen açıklanması takip etmiştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, Avrupa'da insan hakları, demokrasi ve hu-

kuk devleti kavramlarını dile getirerek bunları temel ve ortak değerler olarak ilân etmiştir. Böylece, Aydınlanma devri ve Fransız İhtilali ile geçerlilik kazanan Avrupa'nın evrensel değerlerinin eski Doğu bloku ülkeleri tarafından da benimsenmesi kesinleşmiştir. Ortak bir demokrasi kavramı yanında ekonomik özgürlükler ve pazar ekonomisine geçiş esas alınmıştır. Kısaca, 1789 Fransız İhtilali 1917 Komünist İhtilali'ne karşı mutlak bir zafer kazanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

C. Seignobos, *Tarih-i Siyâsî 1814-1896: Asr-ı Hâzırda Avrupa* (trc. Ali Reşâd), İstanbul 1324-26, I-III; a.mlf., *Tarih-i Medenîyet* (trc. Ahmet Refik Altınay), İstanbul 1328, I-III; a.mlf., *Avrupa'nın Tarihi* (trc. Ali Kemal Aksüt), İstanbul 1938; a.mlf., *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi* (trc. Semih Tiryakioğlu), İstanbul 1960; Ahmet Hamid Ongunsu, *Avrupa Diplomasi Tarihi, 1815'den İtibaren*, İstanbul 1927; H. G. Wells, *Cihan Tarihinin Umumi Hatları*, İstanbul 1927-28, I-V; Ruhi Develioğlu, *1877'den Umumi Harbin Nihayetine Kadar Avrupa ve Dünya Siyasetine Umumi Bir Nazar*, İstanbul 1936; E. Rossier, *Avrupa'nın Siyaset Tarihi 1815-1919* (trc. Ali Kemal Aksüt), İstanbul 1943; Ahmet Şükrü Esmer, *Siyaset Tarihi*, İstanbul 1944; S. A. Fischer-Galati, *Ottoman Imperialism and German Protestantism 1521-1555*, Cambridge 1959; Bekir Sıtkı Baykal, *Yeni Zamanda Avrupa Tarihi*, Ankara 1961, II/2; G. Stadtmüller, *Geschichtliche Ostkunde*, München 1963, I-II; H. Gollwitzer, *Europabil und Europagedanke*, München 1964; Fahri Armaoğlu, *Siyaset Tarihi 1789-1960*, Ankara 1964, tür.yer.; J. Pirenne, *Başlangıcından Bugüne Kadar Dünya Tarihi* (trc. Nihal Önal v.dğr.), İstanbul 1965, I-IV; *Handbuch der Europäischen Geschichte* (ed. Theodor Schieder), Stuttgart 1968-73, I-VII; Rifat Uçarol, *Siyaset Tarihi*, İstanbul 1985, tür.yer.; TA, IV, 289-295; F. A. Brockhaus, *Brockhaus Enzyklopädie*, Wiesbaden 1968, V, 771-777.

KEMAL BEYDILLİ

Avrupa kıtasını Asya'ya bağlayan Boğaziçi (Üstte) ve Fatih Sultan Mehmet köprüleri - İstanbul

III. KITADA İSLÂMİYET

Avrupa'da nüfus bakımından ikinci din olan İslâmîyet doğuşundan kısa bir süre sonra buraya ulaşmış ve kıtayı etkileyerek müslümanların çalışma ve gayretleriyle tesirini asırlarca siyasi, kültürel, iktisadi alanlarda sürdürmüştür. Bu tesir batıda Endülüs'ün, doğuda ise kuzeyden gelen kabilelerin müslümanlaşması ve Osmanlı Devleti'nin geniş topraklara hâkim olmasıyla ortaya çıkmıştır. Endülüs ve Osmanlı Devleti hâkimiyetleri sırasında Avrupa'nın büyük bir kısmı kontrol altına alındı ve böylece İslâmîyet halk arasında yayılma imkânı buldu.

Batı Avrupa. İslâmîyet'in Avrupa ile ilk teması, kıtanın güneybatı bölgelerinde-

ki fetih hareketleri sırasında olmuştur. Emevîler'in Kuzey Afrika Valisi Mûsâ b. Nusayr, İspanya'da hüküm süren Vizigot Krallığı'nın (414-711) içine düşmüş olduğu hânedan çekişmelerinden cesaret alarak Târik b. Ziyâd kumandasındaki bir orduyu buraya yolladı (710). Vizigot Kralı Roderick'i yenen Târik, müslümanların kıtaya yayılmalarını önleyen büyük bir engeli ortadan kaldırdı. Daha sonraki on yıl içerisinde müslümanlar hiçbir ciddi engelle karşılaşmaksızın İspanya'nın büyük şehirlerini bir bir ele geçirdiler. Vizigot Krallığı'nın zayıflığı ve halkın idarecilerden gördüğü baskı, müslümanların bölgeyi ele geçirmelerinde önemli rol oynadı. Kilisenin ve devletin hoşgörü-süz idaresine karşı müslümanlar halk tarafından fâtihter olarak karşılandılar. İspanya'da kurulan hâkimiyet sayesinde müslümanların kuzeye doğru ilerlemeleri mümkün oldu. 717'de hâkimiyet alanlarını genişletmek amacıyla Pirene dağlarını aşan müslümanların 732 yılında Poitiers'de hristiyan ordular tarafından durdurulmaları daha kuzeye gitmelerini engelledi ve burası Endülüs müslümanlarının Avrupa'da ulaştıkları en son sınır oldu.

Endülüs, müslümanların elinde iken iktisadî, siyasî, sosyal ve kültürel sahalarda ilerlemeye başladı. İslâm'ın âdil düzeni halkın müslümanlaşmasını hızlandırdı. Yerli halktan müslüman olan-

lara "Müsâlime" ve Arap baba-İspanyol annelerden doğan müslüman nesle "Muladies" (< — Ar. müvelledûn "yeni nesil, melezler") denildi. Bir nesil sonra fetihlerle gelen müslümanlarla bu yeni neslin arasını ayırt etmek imkânsızlaştı. Müslümanların hoşgörüsü karşısında hristiyan halkın çoğu İslâm kültür ve medeniyetinden önemli ölçüde etkilenecek onun birçok yönlerini benimsedi. İslâm dinini kabul etmedikleri halde İslâm kültürünü benimsemiş olan İspanyollar'a Araplar gibi davrandıkları için "Mozarap" (< — Ar. müsta'rib "Araplaşmış") adı verildi. Mozaraplar hem hristiyan hem de müslüman ismi kullandılar. Endülüs'te siyasî, ekonomik ve kültürel sahada canlı ve parlak bir devir yaşandı. III. Abdurrahman zamanında (912-961) zirveye ulaşan İslâm hâkimiyeti daha sonraki dönemlerde tavâif-i mülûk denilen emirler arasındaki çekişmelerle zayıfladı.

Müslümanlar kuzeyden gelen hristiyan ordularının baskıları karşısında ülkenin güneyine çekilmek zorunda kaldılar. 1492'de, bölgedeki son İslâm merkezi Gırnata şehrinin de düşmesiyle müslümanların Endülüs'teki hâkimiyetleri son buldu ve çoğu ülkeden ayrılacak zorunda kaldı. Burada kalanlar hristiyan yöneticilerin baskı ve zulümleri altında kimliklerini değiştirerek hayatlarını sürdürmeye çalıştılar. Nihayet XVII. yüzyılın başlarında krallığın ülkede müslümanların yaşayamayacağına dair ferman çıkarması üzerine İspanya'daki müslüman varlığına tamamen son verildi.

Hristiyan Avrupa dünyasının müslümanlarla olan ilk münasebetlerinin başladığı dönemde, yine bir Latin ülkesinde daha İslâmiyet'in yayılması gerçekleşti ve IX. yüzyılda Sicilya adası fethe edildi. İslâm coğrafyacısı İbn Havkal'e göre adada 300 cami ve birçok mimarlık şaheseri meydana getiren müslümanların buradaki hâkimiyetleri Güney İtalya'da Bârî şehrine kadar uzandı (847). Hatta 846 ve 849 yıllarında Roma'ya sefer yapıldıysa da başarı kazanılamadı; ancak Papa VIII. Jean müslümanlara iki yıl vergi ödemek mecburiyetinde kaldı. Ağlebîler döneminden sonra Sicilya bir Fâtîmî vilâyeti oldu (909).

Latin dünyasının kültürel, siyasî ve iktisadî alanlarda İslâm'ın etkisinde kalması Rönesans hareketlerinin başlamasında önemli bir sebep teşkil etmiştir. İslâm dünyasının üstün ilim ve medeniyeti bu iki bölgeden Avrupa'ya aktarılmış, İslâm âleminin yetiştirdiği Hârizmî,

İbn Sînâ, İbn Rüşd, Ebû'l-Kâsım ez-Zehrâvî, İdrîsî, Gazzâlî gibi müslüman âlimlerin felsefe, tıp, coğrafya ve edebiyat alanlarında yazdıkları eserler, İspanya'da Tuleytula ve İşbiliye, İtalya'da Salerno'da kurulan tercüme merkezlerinde Avrupa dillerine çevrilerek okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu ilimlerden bilhassa felsefe ve nazarî ilimler İspanya'da, tatbikî ilimler ise daha çok Sicilya'da önem kazanmıştır.

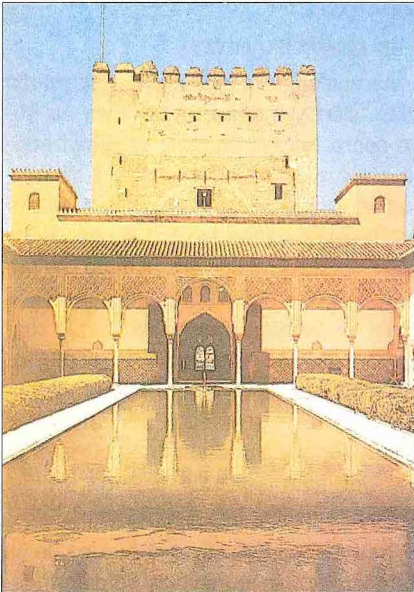
Ege ve Adriya denizlerinin Bizanslıların kontrolünde bulunmasına rağmen müslümanların Akdeniz'deki hâkimiyeti Avrupa ile ticaretin daha kolay yapılmasını sağladı. İslâm beldelerinin Endülüs ve Sicilya'nın dışında diğer Avrupa ülkeleriyle ticareti X. yüzyılda büyük bir gelişme gösterdi. Fransa'ya fetih hareketini yayamayan müslümanlar bu ülke ile münasebetlerini ticarî sahada sürdürdüler. İtalya'da ise Amalfi ve Venedik şehirleri ile olan ticarî ilişki, onların İslâm dünyasından sağlanan malların taşımacılığını yapması şeklinde devam etti.

Müslüman dünyasının Batı Avrupa ile olan yakınlaşması ticaret yanında siyasî bakımdan da gelişti. Bunun en güzel örneğini, Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd ile

Ebû'l-Kâsım ez-Zehrâvî'nin *et-Taşrif li-men 'aceze 'ani't-te' lif* adlı tıp ansiklopedisinin XII. yüzyıl ortasında Gerhar-do Cremona tarafından yapılan Latince tercümesinden bir sayfa (Österreichische Nationalbibliothek - Viyana / Avusturya)

Elhamra Sarayı'nda Havuzlu Avlu - Gırnata / İspanya

Germen İmparatoru Charlemagne arasında kurulan siyasî dostluk temsil eder. Karşılıklı elçi ve hediye gönderme şeklinde yürütülen bu ilişkilerin bir benzeri, yedi asır sonra Kanûnî Sultan Süleyman ile I. Fransuva arasında tekrarlandı.

Hristiyan Avrupa ile İslâm dünyasını karşı karşıya getiren en önemli olay hiç şüphesiz XI. yüzyılda başlayan Haçlı seferleridir. Haçlı seferlerinin sebep olduğu kin ve düşmanlık iki dünya arasında normal kültürel münasebetlerin kurulması imkânını güçleştirdi. Ancak Avrupa bu seferlerin sonucunda İslâm dünyasında ilmî ve teknik açıdan birçok şey kazandı. İslâm dünyasının ürettiği malların yağmalanarak yoğun bir şekilde Avrupa pazarlarına getirilmesi ziraatta, sanayide ve el sanatlarında yeni usullerin, yeni tekniklerin öğrenilmesine yol açtı.

Batı Avrupa-İslâm dünyası ilişkileri, Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa ülkelerine kadar olan yerleri fethetmesiyle siyasî düzeyde devam ederken XVII. yüz-

yılda başlayan sömürgecilik hareketleriyle Batı Avrupa ülkeleri diğer İslâm ülkeleriyle de ilişkiye geçtiler ve zamanla bu ülkelerden bazılarını hâkimiyetleri altına aldılar.

XX. yüzyılın başlarında Batı Avrupa'nın yer yer İslâm dünyasındaki sömürgeciliği devam ederken işçi ve göçmen müslümanların Avrupa ülkelerine göçü başladı. Bu müslümanlar aralarında büyük cemaatler oluşturdular ve çok yabancısı oldukları bu toplumda kendi aralarında ortak dinî, iktisadî, siyasî ve kültürel teşkilâtlar kurdular. İngiltere, Fransa, Almanya gibi Batı Avrupa ülkelerinde kurulan birçok teşkilât, cemaatlerinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için yoğun bir çalışmaya girdi. Sayıları yüzleri bulan cami, mescid ve Kur'an kurslarından oluşan İslâm kültür merkezleri kuruldu. Bu merkezler bir yandan da İslâm'ın tanıtılması için faaliyet gösterdiler. Bu faaliyetlerin sonucunda İslâmiyet yerli halk arasında da yayılmaya başladı.

Orta ve Doğu Avrupa. Orta Avrupa'nın İslâmiyet'le teması, İslâm'ın batıda Endülüs ve Sicilya'daki varlığının devam ettiği dönemde gerçekleşmeye başlamıştı. X-XII. yüzyıllarda kuzeyden gelen son Türk kavimleri göçü sonunda Tuna nehri boylarında yavaş yavaş ve İslâmî fetih hareketleri dışında müslüman toplulukları oluştu. Bu topluluklar genelde Türk ırkından olan Peçenek, Kuman, Oğuz, Habar ve eski Bulgarlar gibi göçebe kabilelerdi. İslâmiyet'i münasebet kurdular. Arap tüccar, bilgin ve seyyahlardan öğrenen bu kavimlerin yerleşim merkezleri Eflak, Boğdan, Sırbistan, Bosna ve Macaristan'a kadar uzanmıştı; özellikle Macaristan'da çok etkin durumdaydılar.

Endülüs'ten Macaristan'a göç etmiş ve 1150'lerde orada yüksek düzeyde görev yapmış olan Ebû Hâmid el-Gırnâtî *Tuhfetü'l-elbâb ve nuḥbetü'l-a'câb* adlı eserinde Macar Krallığı sınırları içerisindeki müslümanlardan söz ederken bunları Mağribîler ve Hârizmililer diye ikiye ayırmıştır. Orta Avrupa'daki bu müslüman varlığı X-XII. yüzyıllarda Macar Devleti'nde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Müslümanların özellikle askerî alandaki becerileri Macar krallarının dikkatini çekmiş ve onlara görev verilmesini sağlamıştır. Macaristan'da müslümanların etkinliğini anlatan bir başka İslâm coğrafyacısı Yâkût el-Hamevî'dir (ö. 1229). Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* adlı eserinde, Halep'te rastladığı müslüman Ma-

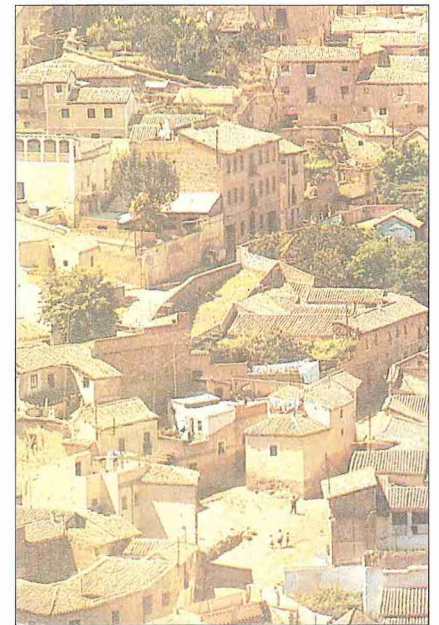
car öğrencilerden ülkeleri hakkında bilgi aldığını ve orada otuz müslüman köynün bulunduğundan bahsettiklerini yazmaktadır. Verdiği bilgilere göre, müslümanların güçlenmelerinden korkan Macar kralları yerleşim bölgelerinin surla çevrilmesini yasaklamışlar ve II. Andre müslüman tebaanın devlet işlerinde bulunmasını engelleyici fermanlar çıkarmıştır (1233). Müslümanlar diğer halktan daha kolay ayırt edilmeleri için özel elbise giymeye zorlandılar. Zamanla artan baskılar sonucunda müslümanların etkinlikleri tamamen kayboldu. Bölgede müslümanların varlığını tekrar duyulması, 1526 yılında Osmanlılar'ın Macaristan'ı fethiyle gerçekleşti. Bu hâkimiyet ise ancak 1699'a kadar sürdü. Bugün Macaristan'ın birçok yerinde hâlâ Osmanlı döneminden kalma mimari eserlerine rastlanmaktadır.

İslâm'ın Avrupa'nın kuzeydoğusundaki bölgelerle ve Balkanlar'la teması başlangıçta iki dönemde meydana geldi. İlk dönem, bölge halkının müslüman Arap tüccarlarla ilişkide bulundukları dönemdir. IX ve X. yüzyıllarda bu yolla müslüman olan topluluklar görüldü. Bu topluluklar dinî bilgilerini arttırmak için Bağdat'taki Abbâsî Halifesi Muktedir'e başvurarak kendilerine din âlimi gönderilmesini istediler. 922 yılında Muktedir bu isteği yerine getirmek üzere İbn Fad-

İbn Sinâ'nın meşhur eseri *el-Kânûn fi'l-tıbb*'in Gerardo Cremona tarafından yapılan Latince tercümesinden bir sayfa (Österreichische Nationalbibliothek - Viyana / Avusturya)

Tuleytula'dan (Toledo) bir görünüş - İspanya

lân olarak bilinen kumandanı, Ahmed b. Abbâs'ı görevlendirdi. İbn Fadlân da İran, Buhara, Hârizm yolunu takip ederek Volga Bulgarları'nın ülkesine vardı. Mes'ûdî'nin bu bölge ile ilgili olarak naklettiği bilgilere göre buradaki müslümanlar hristiyan ordularla birlikte İdil yakınlarında Rus putperestliğine karşı savaşmışlardı. İkinci dönem ise Tatar kabilelerinin bölgeye yerleşmesiyle başladı. XIII. yüzyılın sonlarında bu bölgede bulunan Cengiz Han'ın torunu Bereket Han'ın müslüman olmasıyla Tatarlar arasında İslâmiyet hızla yayıldı. Müslümanlar'ın buradaki hâkimiyeti III. İvan'ın Tatarlar'ı Rus yönetimi altına almasına (1480) kadar devam etti. Doğu Avrupa'daki bu müslümanların varlığı, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da hâkimiyeti sırasında İslâm'ın yayılmasında da faydalı oldu.

Doğu Avrupa'da İslâm'ın silinmez etkisini sağlayan Osmanlı Devleti'dir. Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişiyle yayılmaya başlayan İslâmiyet, Endülüs'teki varlığının yok olmaya yüz tuttuğu sırada bir başka yönden Avrupa'yı yeniden etkisi altına alıyordu. Orhan Gazi'nin Edirne'yi zaptıyla gelişen İslâm fetihleri XV. yüzyılda bütün Balkanlar'ı içine alacak kadar yayıldı. Bu yayılmada özellikle, hristiyanlar arasında Hz. İsâ'nın ulûhiyetini simgeleyen resimlere ve vafitze karşı çıktıkları için sapık ilân edilen Bogomiller'e Osmanlılar'ın yardım etmesinin büyük etkisi olmuştur. Fâtih Sultan Mehmed zamanında gerçekleşen bu yardım Bogomiller'in müslüman olmasıyla sonuçlandı ve bundan sonra Balkanlar hızla müslümanların hâkimiyetine girdi. 1463'te Sırbistan'ın fethiyle özellikle Bosna ve Hersek bölgesi İslâm'ın güçlü kalesi oldu. 1529 ve 1683'te Viyana'yı kuşatacak kadar Avrupa içlerine soku-lan Osmanlılar, hemen hemen Doğu Avrupa'nın tamamına hâkim olmuşlardı. Gittikleri yerlerde birçok cami ve medrese inşa eden Osmanlılar İslâm'ın etkisini sağlayacak eğitim düzenini kurmaya çalıştılar. Bu arada hristiyan halkın da geniş bir dinî hoşgörü içerisinde yaşamasını sağladılar. Medreseler yüzyıllarca halkın İslâmî eğitim ve öğretiminde görev üstlendiler. Bugün o dönemden kalma Saraybosna'daki (Yugoslavya) Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde eğitim ilâhiyat fakültesi düzeyinde sürmektedir.

Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının beraberinde getirdiği askerî yenilgiler ve

Avrupa devletlerinin Doğu Avrupa'daki etnik grupları tahrik etmeleri sonucunda bu bölgedeki üstünlük müslümanların aleyhine bozuldu. Balkanlarda Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk ve Yugoslavya'nın bağımsızlıklarını ilân etmeleriyle bu ülkelerde yaşayan müslümanlar, Arnavutluk devletindekiler hariç azınlık durumuna düştüler. Müslümanlar haklarını korumak için Yugoslavya ve Arnavutluk'ta siyasî örgütlenmeye giderek etkin faaliyetleriyle durumu bir müddet kendi lehlerine çevirdiler. Bulgaristan ve Yunanistan'da ise durum müslümanlar için hiç de iç açıcı değildi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra problemler daha da büyüdü ve müslümanların azınlık olarak yaşadıkları ülkelerde onlar için güç bir dönem başladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk'ta iş başına geçen komünist rejimler müslümanların kimliklerini yok etmeye çalıştılar. Balkanlar'da müslümanlara karşı girilen bu hareket ferdi ibadetlerini yerine getirmede dahi zorluklar ortaya çıkardı. Daha da ileri gidilerek birçok cami, medrese ve İslâmî eğitim kurumu kapatıldı. Zor durumda kalan müslümanlar Arnavutluk, Yugoslavya, Bulgaristan gibi ülkelere göç etmeye başladılar. Yunanistan müslümanlarının durumu da bu ülkelerdekilerden pek farklı değildir.

Bugünkü Durum. XX. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa kıtasındaki müslüman nüfusun 16-17 milyona ulaştığı sanılmaktadır. Yüzyılın başında Avrupa'da sayıları son derece az olan müslümanlar II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar önemli bir artış kaydetmemişlerse de özellikle İngiltere ve Fransa gibi devletlerin sömürgeleri olan ülkelere gelen müslüman göçmenler, kıtadaki müslüman nüfusun belli bir oranda artış göstermesine sebep olmuşlardır. Yüzyılın ortalarından itibaren ise müslümanların sayısındaki hızlı büyüme üç ayrı faktörün etkisi altında gerçekleşmiştir. Müslümanlar bir yandan yüksek doğum oranıyla tabii çoğalmalarını sürdürürlerken diğer yandan sömürge idaresi altında olan Güney Asya, Batı ve Kuzey Afrika'daki müslüman ülkelere Avrupa'ya çeşitli sebeplerle gelen göçmenlerde de artış olmuştur. Avrupa'daki müslüman nüfusun kısa zamanda hızla artmasını sağlayan en önemli gelişme ise 1960'lı yıllarda ekonomik amaçlarla İslâm ülkelerinden Batı Avrupa ülkelerine yöne-

len işçi akınıdır. Türkiye, Kuzey Afrika ve diğer İslâm ülkelerinden Federal Almanya, Belçika, Hollanda, Fransa, Danimarka, İsveç, Norveç, İsviçre ve Avusturya'ya gelen binlerce müslüman işçinin eş ve çocuklarını da yanlarına almalarıyla kıtadaki müslüman nüfus kısa zamanda büyük sayılara ulaşmıştır. Dışarıdan gelenlerin yanında yerli halk içerisinde İslâm dinini benimseyenlerin sayısında da zamanla önemli artışlar olmuştur.

Bugün Avrupa'da yaşayan müslümanların çoğu yaşadığı ülke vatandaşı değildir ve bunlardan yaşlı kesimin ülkelere geri dönme ihtimali yüksektir. Fakat özellikle Avrupa ülkelerinde doğmuş, buralarda öğrenim görmüş ve içinde bulundukları toplumun yapısına nisbeten ayak uydurmuş genç kuşakların geriye dönme ihtimali son derece azdır. Son yıllarda Avrupa'da baş gösteren yabancı düşmanlığı yer yer İslâm düşmanlığı haline gelmiştir ve bu husus geriye dönüşlerde etkili olmaktadır.

Müslüman nüfustaki hızlı büyüme beraberinde bir dizi ciddi problem ortaya çıkarmıştır. Özellikle çocukların millî ve dinî eğitimleri, namazların cemaatle kılınabilmesi için ibadet yerlerinin açılması, etnik gruplara kendi dillerinde hitap edecek dinî ve millî yayınların yapılabilmesi, yardım ve dayanışma çalışmalarının teşkilâtlandırılması müslümanların başlıca meseleleridir. Müslümanlar arasında dinî, etnik, siyasî ve kültürel bakımlardan görülen bölünmelerle birlikte mahallî ve etnik düzeyde doğan kuruluşlar problemlerin hallinde önemli hizmetler yerine getirmektedirler. Avrupa'nın pek çok ülkesinde İslâmiyet resmen bir din olarak tanınmamıştır ve bu durum dinî faaliyetlerin yapılabilmesinde çeşitli zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Avusturya ve Belçika'da ise İslâmiyet'in resmen tanınmış olması müslümanlara bazı imkân ve kolaylıklar sağlamıştır.

Avrupa'da müslümanların bugünkü durumu ülkelere göre incelenebilir (daha geniş bilgi için bk. ilgili ülke maddeleri).

Almanya. Çeşitli İslâm cemaatlerinin yaşadığı Almanya'da II. Dünya Savaşı öncesinde sadece 500 kadar müslüman vardı; bugün bu sayı 1,5 milyonu Türk olmak üzere 2 milyona yaklaşmaktadır. Savaşın sonuna Doğu Avrupa ülkelerinden, özellikle Sovyetler Birliği'nden getirilen tutukluların bir kısmı buraya yerleştirildiler ve bu şekilde 1951'e kadar

müslümanların sayısı 20.000'e ulaştı. Daha sonra, 1960'tan itibaren Türkiye ve diğer İslâm ülkelerinden çalışmak amacıyla çıkan işçilerin bu ülkeye akın etmesiyle müslümanların sayısı büyük bir artış gösterdi. Almanya'daki müslümanlar etnik bakımdan başlıcaları Türk, Yugoslav, Arnavut ve Kuzey Afrikalı olmak üzere farklı gruplara mensupturlar. Bu gruplar içerisinde çoğunluğu oluşturan Türkler ülkedeki dinî faaliyetlerde oldukça müessirdirler. Müslümanların yoğun oldukları yerler Bayern ve Rhen-Westfalya eyaletleridir. Ülkede ilk İslâmî teşkilât I. Dünya Savaşı'nın sonunda kurulmuştur; bugün ise çeşitli gruplara ait yüzlerce dernek, federasyon ve vakıf gibi kuruluş faaliyette halindedir. Hemen hemen bütün şehirlerde farklı gruplara ait çok sayıda cami ve mescid bulunmaktadır. Müslüman toplulukların kendi içlerinde bölünmüş olmaları bazı imkânların değerlendirilememesine sebep olmaktadır. Çocukların din eğitiminde Türkiye'den gönderilen öğretmen ve din görevlilerinin rolleri büyüktür.

Arnavutluk. Arnavutluk, kıtada nüfusunun çoğunluğu müslüman olan tek ülkedir. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra burada kurulan komünist yönetimin dinlere karşı başlattığı mücadeleden en çok müslümanlar etkilenmiştir. Ülkedeki nüfusun % 70-75'i, anayasanın resmen yasaklamasına rağmen müslümandır. Savaşın önce Arnavutluk'taki müslümanlar Tiran'daki başmüftünün başkanlığı altında Arnavutluk İslâm Cemaati adıyla teşkilâtlanmışlardı. 1946'da ilân edilen anayasa ülkede yaşayanların inanç ve din hürriyetlerini garanti altına aldığı halde daha sonra bütün dinî kurumlar ve yayın organları ortadan kaldırıldı. 1976 anayasası ise ateizmi resmî devlet politikası haline getirdi. 1989 yılında Doğu Avrupa ülkelerinde başlayan reform hareketleri Arnavutluk'u da etkiledi ve bu çerçevede Mayıs 1990'da ülkede daha önce kapatılan ibadet yerlerinin açılması ve ibadet yasağının kaldırılması kararı alındı.

Avusturya. Avusturya'da yaşayan 100.000'e yakın müslümanı, 1960'lardan sonra çalışmak amacıyla Türkiye ve Kuzey Afrika ülkelerinden buraya gelen işçilerle aileleri oluşturmakta ve bunun da yaklaşık dörtte üçünü Türkler meydana getirmektedir. İslâm ülkeleri büyükşehirlerinin gayretleriyle 1979'da Viyana'da bir İslâm merkezi faaliyete geçirilmiş bulunmaktadır. Aynı yıl İslâmî-

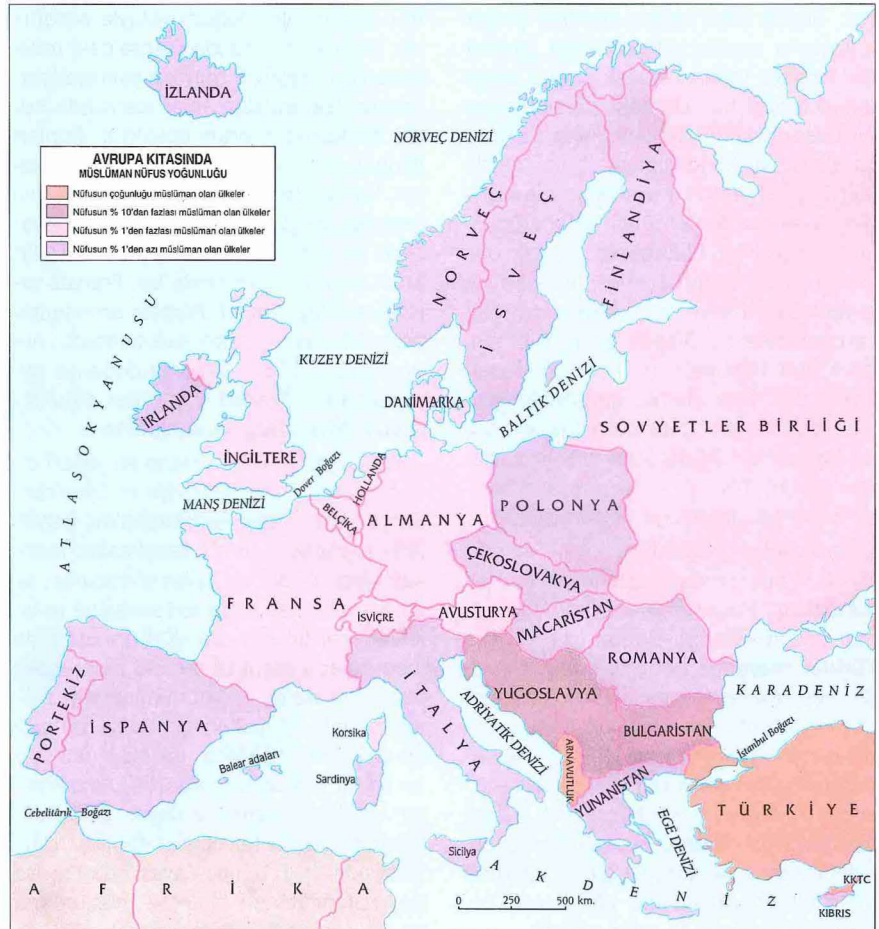
yet'in resmen din olarak tanınması bu ülkede bulunan müslümanlara bazı haklar kazandırmıştır. Müslümanların bir cemaat halinde teşkilâtlanmaları, radyo ve televizyonda dinî konuşma yapmaları, çocukların haftada iki saat din dersi alması ve cemaate ayrı bir mezarlık tahsis edilmesi bu hakların başlıcalarıdır.

Belçika. Belçika'da değişik ülkelerden gelen yaklaşık 350.000 kişilik bir İslâm cemaati bulunmakta olup çoğunluğunu Türkler'le (yaklaşık 80.000) Faslılar teşkil etmektedir. Bu ülkeye ilk defa müslümanlar I. Dünya Savaşı'ndan sonra az sayıda olmak üzere Arnavutluk'tan gelmişler, 1960'lı yıllardan itibaren çalışmak amacıyla Türkiye ve Fas'tan gelenler ise kısa zamanda önemli bir yekûn oluşturmuşlardır. Ülkedeki İslâm cemaati içerisinde yerli müslümanlar varsa da bunların sayısı çok azdır.

Müslümanların büyük çoğunluğu değişik iş kollarında çalışan işçilerdir ve aralarında ülke vatandaşı olanların sayısı azdır. Müslümanlar mahallî düzeyde dernekler şeklinde teşkilâtlanarak sosyal ve dinî ihtiyaçlarını karşılamaya gayret et-

mektedirler. Derneklerin hepsi Brüksel'deki İslâm Kültür Merkezi'nin bünyesinde toplanmıştır. Belçika'da İslâmiyet'in resmen din olarak tanınması müslüman öğrencilerin din eğitimleri konusunda çeşitli kolaylıklar getirmiştir. 1975 yılından bu yana Belçika hükümeti müslüman çocuklara din dersleri verilmesi için finansman sağlamakta ve hükümetin bütün cemaati temsil yetkisi verdiği Brüksel'deki İslâm Kültür Merkezi de bu faaliyetleri organize etmektedir. Müslümanların ülkenin çeşitli şehir ve kasabalarında ibadet yerleri ve camileri bulunmaktadır.

Bulgaristan. Doğu Avrupa ülkelerinden Bulgaristan'da büyük ekseriyeti Türk olan 1,5 milyon civarında müslüman nüfus yaşamaktadır. Osmanlı Devleti zamanında Anadolu'dan getirilerek buraya yerleştirilen müslümanların torunları olan Bulgaristan'daki Türkler'in dışında Pomak ve Çingene müslümanlar da vardır. Ülkenin güneybatı, kuzeydoğu ve Romanya sınırına yakın bölgelerinde oturan müslüman nüfusun yoğun olduğu şehirler Filibe, Razgrad, Şumnu ve Kır-

cali'dir. Bu ülkedeki müslümanlar siyasî gelişmelerden çok etkilenmişlerdir. 1946'da komünist yönetim kurulmadan önceki krallık rejiminde de baskı altında bulunmakla birlikte 1946'dan sonra mâruz kaldıkları baskı, zulüm ve kötü muamele çok daha şiddetli olmuştur. Buradaki müslüman Türkler'in bir kısmı çeşitli tarihlerde Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Özellikle 1984'ten sonra uygulamaya konulan müslüman-Türk isimlerinin değiştirilmesi ve Bulgarlaştırma politikası buradaki müslümanları çok zor durumda bırakmış ve özellikle 1989 yılında 350.000 müslüman Türk'ün kitleler halinde Türkiye'ye göç etmesi sonucunu doğurmuştur. Ancak 1989 yılının sonlarına doğru meydana gelen iktidar değişikliğinin müslümanlara yeniden istedikleri isimleri alma hakkı ile din ve inanç hürriyeti vermesi üzerine 200.000 kadar göçmen geri dönmüştür. Bulgaristan'daki müslümanların oturdukları şehir ve köylerde bulunan cami, mescid ve çeşitli dinî müesseselerin çoğu komünist rejim tarafından kapatılmış veya başka amaçlara tahsis edilmiş ve bu arada müslümanların yayın organları da susturulmuştur. Büyük şehir merkezlerinde politik amaçlarla ayakta tutulan bazı camiler ise ihtiyaca cevap verecek sayıda değildir. Önceleri bu ülkedeki müslümanlar bir başmüftünün başkanlığında teşkilatlanmışlar ve kendi bölgelerinde "Meclisü'l-ulemâ" adıyla kuruluşlar meydana getirmişlerse de komünist rejimde bunların geçerliliği olmamıştır. Ancak son zamanlarda Doğu Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilmeye başlanan reformlar çerçevesinde bu ülkede de müslümanların dinî hürriyetlerine kavuşabileceklerine dair bazı olumlu gelişmeler gözlenmektedir. Bu gelişmeler çerçevesinde Sofya müftülüğü 1990 yılının sonlarına doğru Türkçe *Müslümanlar* adında bir dergi çıkarmaya başlamıştır.

Danimarka. Danimarka'da sayıları 50.000'i bulan müslümanlar Türkler, Pakistanlılar, Yugoslavyalılar ve Araplar'dan oluşmaktadır. Bunun da yarısını Türkler meydana getirmektedir. Genelde işçi, teknik eleman ve küçük esnaf olan müslümanlar, "Islamic Centre Copenhagen" (ICC) adlı bir İslâm birliği altında örgütlenmişlerdir ve çeşitli şehirlerde bu birliğe bağlı kuruluşlar bulunmaktadır. Danimarka'da müslüman çocuklar kamu okullarında din dersleri almaktadırlar. Ayrıca din eğitiminde camilerden de istifade edilmektedir.

Paris Camii - Fransa

Fransa. Fransa'da bulunan müslümanları, Fransız sömürgesi olan İslâm ülkelere gelen göçmenlerle çalışma maksadıyla diğer ülkelerden gelen işçiler ve yerliler meydana getirmektedir. XX. yüzyılın başında Fransa'da 1000 kadar müslüman varken 1924'te bu sayı 120.000'e, 1950'de 240.000'e ulaştı. Özellikle 1954-1968 yılları arasında müslüman akınının hızlanması üzerine Fransa 1974'te sınırlarını dışarıdan gelenlere kapattı. Bu tarihten sonra ülkedeki müslüman toplumu büyümesini doğum yoluyla sürdürdü. 1980'lerin sonunda Fransa'daki müslümanların sayısı 3 milyona yaklaşmıştır. Fransa'daki müslümanlar içerisinde Kuzey Afrikalıların oranı büyüktür. Bunları Afrikalı zenciler, Yugoslavya, Arap ülkeleri, İran ve Türkiye'den (yaklaşık 180.000) gelenler takip etmektedir; 75.000 civarında da yerli müslüman bulunmaktadır. Müslüman kitlenin beşte biri Fransız vatandaş olup bunlar Fransız ordusunda görevli Cezayirli'lerden oluşmaktadır. Ayrıca burada 1963'ten sonra doğanlar aynı zamanda Fransız vatandaşı olduklarından çifte tâbiyete sahiptirler.

Fransa'da müslümanların en yoğun olduğu yerler Paris, Marsilya ve Lyon'dur. Sosyal bakımdan müslümanlar genellikle toplumun en alt tabakasına mensup olup işçi olarak çalışmaktadırlar; az bir kısmının ise daha üst seviyede meslekleri vardır. Ülkede 400'ün üstünde ibadete açık cami ve mescid bulunmaktadır. Fransa'da müslümanlar sayı olarak büyük bir yekün tutmakla birlikte ne millî bir teşkilâta, ne özel okullara ne de bir konseye sahiptirler. Ancak şehir ve millet temeline dayalı dernekler şeklinde çeşitli kuruluşlar faaliyet göstermektedir. I. Dünya Savaşı'nda Fransa için kanını döken binlerce müslümana duyulan minnetin ifadesi olarak 1926'da

Paris Camii ve İslâm Enstitüsü kurulmuştur. İslâm'ın anlatılması ve tanıtılmasında önemli rol oynayan Dünya İslâm Birliği'nin Paris'te bir şubesi bulunmaktadır. Diyanet İşleri Türk İslâm Birliği (DİTİB), Fransa Müslüman Öğrenciler Derneği, İman ve Amel Derneği, Fransa Müslüman Kadınlar Birliği ve İslâm'ın Dostları Derneği diğer önemli İslâmî kuruluşlardır.

Hollanda. Avrupa'nın en eski sömürgeci ülkelerinden biri olan Hollanda'da yarım milyona yakın müslüman bulunmaktadır ve bunların çoğunluğunu çalışmak amacıyla buraya gelen Türkler'le Faslılar oluşturmaktadır. Ayrıca Endonezya ve Surinam gibi eski sömürge ülkelerinden gelenlerle Pakistan, Hindistan ve diğer İslâm ülkelerinden gelen müslümanlar da vardır; yerli müslümanların sayısı ise 5000 civarındadır. Hollanda'ya iki dünya savaşı arasında eski sömürgelerden gelenlerin sayısı sınırlı düzeyde kalırken 1960'lı yıllarda çalışmak amacıyla Türkiye ve Fas'tan gelenlerin sayısı hızlı bir artış göstermiştir. Yaklaşık 180.000'i Türk olmak üzere 400.000'e yakın müslümanın yaşadığı Hollanda'daki müslümanlar içerisinde bu ülkenin vatanı olanların sayısı ancak 50.000 kadardır.

Çoğunluğu fabrika işçisi olan müslümanlar ülkenin büyük sanayi merkezlerinde toplanmıştır. 1960'lı yıllarda başlayan milliyet temeline dayalı teşkilatlanma çalışmalarıyla çeşitli kuruluşlar doğmuştur. Bunlardan Türk-İslâm Kültür Dernekleri Federasyonu Türkler, Hollanda Fas Müslüman Teşkilatları Birliği Faslılar, Hollanda İslâm Toplumu da Surinamlılar tarafından kurulan en etkili teşkilâtlardır. 1981'de bu ülkede bulunan müslüman teşkilâtlar bir araya gelerek Hollanda Müslüman Teşkilâtlar Federasyonu'nu kurdular. Hollanda'daki İslâmî faaliyetlerin organize edilmesinde bu kuruluş etkili bir rol oynamaktadır. Ayrıca 1982 yılında kurulan Hollanda Diyanet Vakfı, bu ülkedeki Türkler'e ait camilerin büyük bölümünü gerek mülkiyet, gerekse idare açısından çatısı altında toplamayı başarmış, Hollanda çapında kurduğu şubelerle dinî hayatın canlanmasında etkili olmuştur. Halen ülkede İslâmiyet'in resmî din kabul edilmeyişi, müslüman çocukların dinî eğitimlerinde önemli problemlere sebep olmaktadır. Ülkenin çeşitli şehirlerinde bulunan 300'ün üstünde cami ve mescid, ibadetin yanı sıra din eğitimi ve öğreti-

mi konusunda da önemli hizmetler vermektedir.

İngiltere. İngiltere'de yaşayan 1,5 milyondan fazla müslümanın oluşturduğu İslâm cemaati etnik bakımdan değişik gruplara ayrılır. Bu ülkedeki müslümanların çoğunluğunu İngiltere'nin eski sömürgelerinden gelenler oluşturmaktadır. Bunların yanında küçük bir topluluk olarak da İngiliz müslümanları yer almaktadır. Türkiye'den gelen Türkler'in sayısı ise 20.000'e yaklaşmaktadır.

Ülkeye ilk gelen müslümanlar Cardiff'e yerleşen Yemenliler'le Adenliler'dir ve burada İngiltere'nin ilk camisi olan Nûrû'l-İslâm'ı inşa etmişlerdir (1870). Daha sonra da Hindistan, Kıbrıs, Mısır ve Irak başta olmak üzere İngiliz yönetimiindeki çeşitli ülkelerden gelen müslümanlar değişik şehirlere yerleştiler.

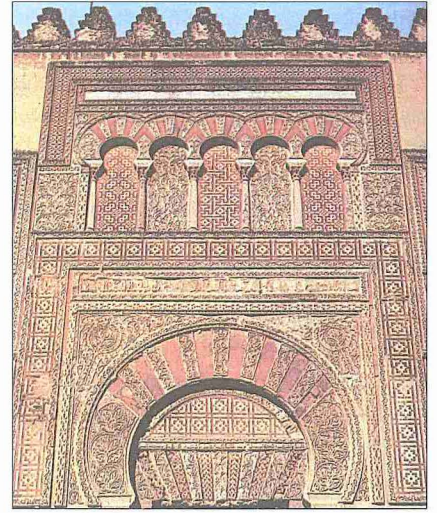
II. Dünya Savaşı'na kadar İngiltere'de ancak 50.000 civarında müslüman vardı; savaştan sonra ise ülkeye gelen müslüman göçmenlerin sayısı hızlı bir artış gösterdi. Özellikle Hindistan, Pakistan ve Bengladeş'ten çok sayıda göçmen gelmesi üzerine İngiliz yönetimi 1970'lerde eski sömürgelerinden gelecek olanlara sıkı kısıtlamalar getirdi.

İngiltere'deki müslümanların çoğu bu ülkenin vatandaşı olup içlerinde Güney Asyalılar yüksek nisbete sahiptirler; Kıbrıs, Yemen, Irak ve Filistin kökenliler de önemli bir sayı oluşturmurlar. Sosyal bakımdan bu ülkedeki müslümanların çoğu işçi ise de aralarında iş verenler, mühendis ve doktor gibi serbest meslek sahibi olanlar da vardır. Ekseriyeti Londra civarında oturan müslümanların yoğun şekilde bulundukları diğer şehirler Lancashire, Yorkshire, Midlands ve Birmingham'dır.

İngiltere'deki müslümanlar diğer Avrupa ülkelerine nisbetle daha iyi teşkilatlanmışlardır. Ülkede yaklaşık 200 İslâmî teşkilât mevcuttur ve hemen hemen hepsi 1970'te kurulan Müslüman Teşkilâtları Birliği'nin bünyesi içerisinde toplanmış durumdadır. İslâmî yayınlar alanında İslâm Vakfı, kadınlar ve yetim çocuklarla ilgilenen Müslüman Kadınlar Derneği, çocukların dinî eğitimleri konusunda Müslüman Eğitim Vakfı gibi kuruluşlar faaliyet göstermektedirler. Müslümanlar ibadet ve eğitim amacıyla kullandıkları çok sayıda cami ve mescide sahiptirler. Camilerin bir kısmı geçici yerler, bir kısmı ise kiliseden camiye dönüştürülmüş binalardır; bunların 100 kadarı Londra bölgesinde, elli kadarı Lancashire'da, kırkı Yorkshire'da, otuz kadarı da Midlands'tadır.

İngiltere'de İslâmiyet'in resmî din sıfatı kazanamamış olması, özellikle müslüman çocukların dinî eğitimleri konusunda ciddi problemler doğurmaktadır.

İspanya. Avrupa'nın en eski İslâm kültür merkezi olan İber yarımadasında bugün 20.000 kadarı Portekiz'de, geri kalanı İspanya'da yaşayan 120.000'in üstünde müslüman bulunmaktadır. Bunların tamamı yakın zamanlarda başta Kuzey Afrika ülkeleri olmak üzere Pakistan, Mısır, Suriye, Lübnan, Irak, Filistin ve diğer İslâm ülkelerinden çalışmak için gelen işçilerle öğrencilerdir. Ülkede eski İslâm toplumlarının uzantısı mevcut değildir. İspanya'daki müslümanların ekseriyeti Madrid'de toplanmış olup ekonomik bakımdan dar gelirli işçilerdir. 1967'de yönetimin dinlere serbestlik tanıyan yasayı kabul etmesinden sonra müslümanların eskisine nisbetle daha rahat yaşamaları mümkün oldu. Ülkedeki müslüman kuruluşlarının başlı-

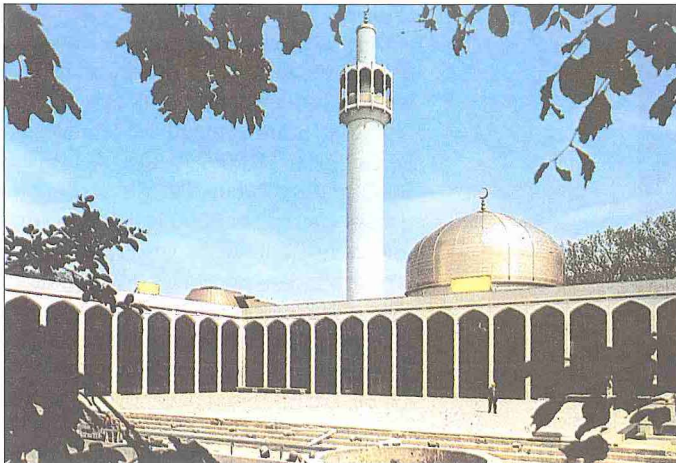
Kurtuba Ulucamii'nin zengin taş süsleme özelliği gösteren doğu cephesinden bir detay - İspanya

caları İspanya İslâm Merkezi ile İspanya Müslüman Derneği'dir.

İsveç. İsveç'te Türk, Tatar, Arap, Yugoslav ve yerlilerden oluşan 40.000 civarında müslüman yaşamakta ve bunun yarısını Türkler oluşturmaktadır. Önceleri İsveç İslâm Cemaati adı altında teşkilatlanan müslümanlar daha sonra İsveç İslâm Cemaati Birliği'ni kurmuşlardır; bu birliğin çeşitli şehirlerde şubeleri bulunmaktadır. Müslümanların oturdukları şehirlerde geçici ibadet yerleri ile Kur'an okulları vardır.

İsviçre. İsviçre'de çoğu dışarıdan gelen işçilerin oluşturduğu sayısı 100.000'e varan bir İslâm cemaati mevcuttur. Yarısını Türkler'in meydana getirdiği bu müslüman nüfustan 10.000 kadarı ülkenin vatandaşıdır. İsviçre'de bulunan müslümanların ilk teşkilâtları 1960 yılında Cenevre'de kuruldu. Daha sonra İslâm ülkeleri büyükelçilerinin gayretleriyle yine Cenevre'de bir İslâm enstitüsü açıldı, bir İslâm cemaati merkezi ile bir cami inşa edildi. Zürih ve Lozan'da da müslüman teşkilâtları bulunmaktadır.

İtalya. İtalya'da Somali, Kuzey Afrika ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelen 200.000'in üstünde müslüman yaşamakta olup bunların çoğu Milan ve Roma ile Sicilya'nın çeşitli şehirlerinde toplanmıştır. Ülkedeki müslümanlar iyi teşkilatlanmış değildir. Roma'da müslüman ülke elçilerinin teşebbüsüyle kurulan bir İslâm kültür merkezi bulunmakta, ayrıca bu-

Londra Merkez Camii ve İslâm Merkezi - İngiltere

rada büyük bir caminin inşa edilmesi için de çalışmalar sürdürülmektedir.

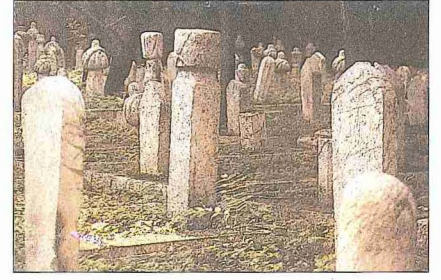
Polonya. Polonya'da sayılarının 30.000 civarında olduğu sanılan Tatar kökenli eski bir İslâm cemaati vardır. Bunlar II. Dünya Savaşı öncesinde ikamet yeri Wilno (bugün Litvanya'nın başşehri Vilnius) olan bir müftünün başkanlığı altında teşkilâtlanmışlardı. Savaşın sonrasına ise merkezi Varşova'da bulunan Polonya İslâm Teşkilâtı adlı bir teşkilât kurdular. Ülkedeki müslümanlar devlet tarafından bir zulme mâruz kalmamakla birlikte din eğitimi konusunda önemli sıkıntılar içerisindeyler.

Portekiz. Portekiz'de sayıları 20.000 civarında olan müslümanlar eski sömürgelerle Kuzey Afrika ülkelerinden gelmişlerdir. Ülkedeki müslümanların her türlü dinî faaliyetleri Lizbon'da bulunan Lizbon İslâm Cemiyeti adlı kuruluş tarafından yürütülmektedir. Burada ve diğer önemli şehirlerde birkaç cami ile mescid bulunmaktadır.

Romanya. Romanya'da yaşayan müslümanların sayısı 100.000'in altında olup etnik bakımdan Tatar ve Türk'türler. Dobruca bölgesinde ve Constanta şehrinde yoğun olmak üzere Karadeniz kıyısına yakın yerlerde yaşarlar; genellikle çiftçi ve işçilerdir. Ülkedeki müslümanlar Constanta'da oturan bir müftünün başkanlığı altında teşkilâtlanmışlardır. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan komünist rejim, müslümanların ibadet ve gelenekleri konusunda müsamahakâr davranmamıştır. Savaşın önce ülkede ibadete açık 100'den fazla cami varken bugün bunlardan ancak birkaç tanesi açık bulunmaktadır. Dinî yayınlar yasaklanmış, medreseler, okullar kapatılmış ve yeni nesil artık Türkçe konuşamamaktadır. 1973'lerden itibaren bu ülke-

den gelen müslüman delegelerin İslâm dünyasında düzenlenen çeşitli milletlerarası toplantı ve konferanslara katılması dikkat çekmektedir. 1989 yılı sonlarında N. Ceauşescu'nun (Çavusesku) totaliter yönetiminin devrilmesinden sonra ülkede kurulmaya çalışılan liberal rejim içerisinde müslümanların da komünist idarenin ellerinden aldığı haklara yeniden kavuşmaları beklenmektedir.

Yugoslavya. Avrupa'da en fazla müslüman nüfusun yaşadığı ülke Yugoslavya'dır. Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ ve Makedonya federe cumhuriyetleri, etnik bakımdan Sırlar, Hırvatlar, Arnavutlar, Türkler, Çingeneler ve Çerkezler'den oluşan müslümanların yoğun bulundukları yerlerdir. Sırlar'la Hırvatlar'ın sayıları diğer gruplara göre daha fazladır; çoğunlukla Kosova'da yaşayan Arnavutlar ise federasyondan ayrılmaya çalışmaktadırlar. Makedonya bölgesinde yaşayan Türkler'in sayısı diğer etnik gruplara nisbetle daha az olup 140.000 civarındadır. İslâm Dinî Birlikleri adı altında teşkilâtlanmış olan müslümanların en yüksek dinî otoriteleri, seçimle iş başına getirilen reis'ül-ulemâdır ve Saraybosna'da oturur. Ülkede 200'ün üzerinde cami ile din görevlisi yetiştiren iki okul (Saraybosna ve Priştine'de) bulunmaktadır, ayrıca otuz yıl kapalı kaldıktan sonra tarihî Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde 1977 yılında yeniden açılan İslâm Fakültesi eğitim ve öğretime devam etmektedir. Müslümanların kendi millî dillerinde çıkan çeşitli yayın organları da mevcuttur. Yugoslavya müslümanları, komşu Avrupa ülkelerine nisbetle daha iyi şartlarda ve geniş bir din hürriyeti çerçevesinde yaşamaktadırlar. İslâm dünyası ile olan ilişkileri de giderek artmaktadır.

Mostar'da tarihî müslüman mezarlığı - Yugoslavya

Yunanistan. Yunanistan'da, ataları Osmanlı Devleti zamanında buraya yerleşmiş 160.000'in üstünde müslüman Türk yaşamaktadır. Büyük çoğunluğu Batı Trakya'da yerleşmiş olmakla birlikte Rodos ve Sakız adaları ile Atina'da da oturanları vardır. Lozan Antlaşması'na göre, Türkler azınlık haklarına sahiptirler. Ülkede 250'ye yakın ilkokul, dört ortaokul ve 300 cami bulunmakta, ayrıca işkeçe ve Gümölcine'de İslâmî eğitim yapan medreseler faaliyetlerini sürdürmektedirler. Yunan yönetimi müslümanlar üzerinde sessiz fakat büyük bir baskı politikası uygulamakta, çeşitli bahanelerle dinî müesseseler kapatılmakta ve hatta yapılar tahrip edilmektedir. Son yıllarda müslümanların İslâmî isimleri kullanmalarına karşı şiddetli tedbirler alınmış, adında Türk kelimesine yer veren dernekler kapatılarak yöneticileri mahkûm edilmiş ve özellikle seçim kazanan Türk adayların parlamentoya girmemeleri için anayasaya aykırı faaliyetlere girişilmiştir. Bu arada hükümet, Lozan Antlaşması'na göre cemaat tarafından seçilmesi gereken müftüleri doğrudan tayin etmekte ve bu durum büyük tepkilere yol açmaktadır.

Diğer Ülkeler. Kuzey Avrupa ülkelerinden Norveç'te çoğunluğu Pakistanlı, Türk ve İranlılar'dan oluşan yaklaşık 25.000 kişilik bir İslâm cemaati bulunmaktadır. Pakistanlılar 12.000, Türkler ve İranlılar 5000'er, Fas, Tunus, Cezayir ve Bangladeşliler de toplam 3000 kişilik bir cemaatle temsil edilmekte ve on beşi Türkler tarafından kurulmuş olan yaklaşık otuz derneğin çatısı altında faaliyet göstermektedirler. İrlanda'da çoğu öğrencilerden ibaret olan yaklaşık 5000 kişilik bir İslâm cemaati vardır ve bu cemaat Dublin ve Galway'da iki ayrı teşkilât ile bir camiye sahiptir. Tatar kökenli

Avrupa'daki en eski Türk-İslâm yerleşim merkezlerinden biri olan Mostar'dan bir görünüş - Yugoslavya

müslümanların yaşadıkları Finlandiya'nın çeşitli şehirlerinde cami, okul ve cemaat merkezleri bulunmaktadır; buradaki müslümanların bir kısmı iş adamı ve bankacıdır. Çok az sayıda müslüman nüfusun yaşadığı Çekoslovakya, Lüksemburg, İzlanda ve Malta'da herhangi bir İslâmî teşkilât yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), Ankara 1987, s. 330-339; Aga Khan — Zaki Ali, *L'Europe et l'Islam*, Geneve 1944; J. P. Roux, *L'Islam en Occident: Europe-Afrique*, Paris 1959, s. 33-40; Haydar Bammât, *İslâmiyetin Manevî ve Kültürel Değerleri* (trc. Bahadır Dülger), Ankara 1963, s. 67-74, 207-215; Ramazan Şeşen, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, İstanbul 1975, s. 43-46; Anwar G. Chejne, "Islamization and Arabization in al-Andalus: A General View", *Islam and Cultural Change in the Middle Age* (ed. Speros Vryonis Jr.), Wiesbaden 1975, s. 59-86; Ali Muntasir el-Kettânî, *el-Müslimün ft Ürûbbâ ve Emerikâ*, Zahrân 1396/1976, I, 76-94; a.mlf., *Muslim Minorities in the World Today*, London 1986, s. 21-81; Abdülfettâh Mukallid el-Ganîmî, *el-İslâm ve's-sekâfetü'l-'Arabîyye ft Ürûbbâ*, Kahire 1979; Gallâb, *el-Büldârü'l-İslâmiyye*, s. 705-758; S. M. Darsh, *Muslims in Europe*, London 1980; Hitti, *İslâm Tarihî*, III, 775-786; Aziz Ahmed, *Târîhu Şikilliyeti'l-İslâmiyye* (trc. Emîn Tefîk et-Tayyibî), Trablusgarp 1399/1980, s. 13-31; T. W. Arnold, *İntişâr-ı İslâm Tarihî* (trc. Hasan Gündüzlü), Ankara 1982, s. 141-208; B. Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, New York 1982, s. 17-56; M. Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm* (trc. Nezih Uzel), İstanbul 1983, s. 76-89; R. Mantaran, "L'Islam en Europe à l'époque ottomane", *L'Islam en Europe a L'Epoque Moderne*, Paris 1985, s. 13-48; F. Lamand, *L'Islam en France*, Paris 1986, s. 24-25, 35-36; A. Popovic, *L'Islam Balkanique*, Berlin 1986, tür. yer.; a.mlf., "Les Musulmans de Hongrie Dans Le Période Post-Ottomane", *StI*, LV (1982), s. 171-186; W. Montgomery Watt, *İslâmın Avrupaya Tesiri* (trc. Hulûsi Yavuz), İstanbul 1986; S. Runciman, "Avrupa Medeniyetinin Gelişmesi Üzerindeki İslâmî Tesirler", *ŞM*, III (1959), s. 1-13; Alaeddin Sâmarrâî, "Some Geographical and Political Information on Western Europe in the Medieval Arabic Sorce", *MW*, LXII/4 (1972), s. 304-322; Mahmûd İbrâhîm, "el-Müslimün dâhilül'l-müctema'âtü'l-Ürûbbîyye", *Faysal*, XVIII, Riyad 1978, s. 134-138; İsmail Balic, "Eastern Europe the Islamic Dimension", *JIMMA*, I/1 (1979), s. 29-37; Ahmed Smajlagic, "Muslim in Yugoslavia", *a.e.*, II/1 (1980), s. 132-144; J. Slomp, "Islam in the Netherlands", *a.e.*, VII/2 (1986), s. 519-522; Mushtak Parker — Mustafa Shirazi, "Muslim Immigrants in Western Europe", *Arabia*, sy. 31, London 1984, s. 61-70; Muhammad Anwar, "Who are the Muslims in West Europe", *Impact International*, XV/14, London 1985, s. 8-10; J. S. Nelsen, "Islamic Law and its Significance for the Situation of Muslim Minorities in Europe", *Research Papers*, sy. 35, Birmingham 1987, s. 1-57.

RIZA KURTULUŞ

AVRUPA TÛCCARI

Avrupa ile müste'min tüccar statüsünde ticaret yapan gayri müslim Osmanlı tebaası.

XIX. yüzyılın başından itibaren, Avrupa ile ahidnâme*li tüccar statüsünde ticaret yapma müsaadesi bahşedilen Osmanlı tebaası gayri müslim tüccara Avrupa tüccarı adı verilmiştir.

Osmanlı sınırları içinde, müslüman ve gayri müslim tebaa ile ahidnâmeli devletler tüccarı farklı şartlarda ticaret yaparlardı. Ahidnâmeli tüccarın dış ticarette daha imtiyazlı durumda bulunması yanında, yabancı elçilik ve konsoloslukların kullanacakları tercümanlara cizye vb. tekâlif*ten muafiyet gibi hakların da tanınmış olması, gayri müslim tebaaya son derece cazip görünüyordu. İstanbul'daki elçiliklerle diğer şehirlerdeki konsoloslukların resmî makamlarla münasebetleri, öteden beri, lisan bilen gayri müslimler tarafından yürütülmekte ve bu nevi vazifelerin görülebilmesi için tercümanlık beratına sahip olmak gerekmekteydi. Tercümanlar yabancı misyonlar tarafından seçilir ve beratlar da yine onlar tarafından temin edilirdi. Elçilik ve konsoloslukların berat temininden madî menfaatler sağlamaları, zamanla tercümanlık beratı taşıyanların sayısının artmasına sebep oldu. Hakikatte ise bunların çoğu, tercümanlık beratındaki şehirlere hiç gitmemiş, ticaretle uğraşan ve lisan bilmeyen kimselerdi. Tercümanlık beratı suistimalinin önlenmesi için XVIII. yüzyılda zaman zaman bazı teşebbüslerde bulunuldu. III. Ahmed (1722), III. Mustafa (1758, 1766) ve I. Abdülhamid (1786) bu konuyla ilgilenip yabancı elçilere notalar verdilerse de mesele halledilemedi. 1791 yılında III. Selim devrindeki teşebbüs de istenilen neticeyi vermediğinden Avrupa ile ticaret yapan ve yapacak olan tüccar, kaptan ve gemi sahipleri için özel bir statünün kabulü kaçınılmaz oldu. Bu suretle Avrupa tüccarı denilen sınıf ortaya çıktı (1802).

Avrupa ile ticaret yapmak isteyen ve güvenilir bir şahıs olduğunu ispat eden gayri müslimler Avrupa tüccarı beratı alabiliyorlardı. Bunun için, üzerlerine nâzır tayin edilen Divân-ı Hümâyûn beylikçisinin bir takrir* ile berat harcı olarak 1500 kuruş ödenmesi ve beratın İstanbul Kadılığı Bâb Mahkemesi'ne kaydı gerekiyordu. Avrupa tüccarının iki yıl süreyle vazifede kalacak bir başbezirgân

ve nâzırları bulunur, bunlar aralarında yaptıkları seçimin "emr-i âlî" ile tasdikinden sonra vazifeye başlarlardı. İş yerleri ve ticaret yaptıkları devletin ismi, nâzırları tarafından tutulan bir deftere kaydedildiğinden, bunlara "defterli tüccar" ve Eflak-Boğdan'ın fermanlı tüccarı gibi bir takım olduklarından kumpanya tüccarı da deniliyordu. Müste'min tüccar hak ve imtiyazları tanınan Avrupa tüccarı, ticaret yaptıkları memleketin tarifesi üzerinden % 3 gümrük resmi ödüyorlar, avârız, kassâbiyye vb. tekâlif-i örfiyyeden muaf tutuluyorlar; kıyafet-

Avrupa tüccarlarına verilen II. Mahmud devri beratlarından biri (BA, Mühazzeb Fermanlar, nr. 648/1)

